

Rakowski, Witold

Proces zmian ludnościowych na terenie Kurpi w latach 1950-1988

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 12, 131-150

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD RAKOWSKI

Proces zmian ludnościowych na terenie Kurpi w latach 1950 - 1988

Wprowadzenie

W niniejszym opracowaniu przez proces zmian ludnościowych będziemy rozumieć zmiany w liczbie ludności i w jej rozmieszczeniu. Są one powodowane zarówno przemianami społeczno-ekonomicznymi, które dokonały się na obszarze Kurpi jak też w kraju. Z uwagi na dostępność materiałów jak też na ograniczoną objętość opracowania będą omówione tylko niektóre zagadnienia związane z przemianami ludnościowymi. Dostępność materiałów narzuca też częściowo szczegółowość analizy w podziale na mniejsze jednostki osadnicze, to jest wsie oraz na gminy. Z uwagi na to, że jak dotychczas gminy w naszych warunkach są jednostkami podziału administracyjnego (samorządowego) kraju mało stabilnym wydaje się bardziej pożyteczna analiza według wsi, zwłaszcza w tych zagadnieniach, które są istotne z punktu widzenia zarysowujących się trendów w zakresie zaludnienia. Ponadto gminy są w wielu przypadkach jednostkami administracyjnymi rozległymi przestrzennie na terenie których istnieje więcej niż 20 wsi. Ich warunki przyrodnicze, ekonomiczne jak też ich położenie względem innych elementów systemu osadniczego oraz ich powiązania poprzez infrastrukturę z ogniwami systemu osadniczego są zróżnicowane. To z kolei rzutuje na proces przemian ludnościowych. Dlatego też aby wychwycić istotne elementy zmian ludnościowych konieczne jest posługiwanie się najmniejszymi jednostkami osadniczymi. Przemawia za tym jeszcze i ten argument, że w opracowaniach dotyczących mikroregionów użyteczności takich studiów jest tym większa im więcej uwzględnia się specyficznych cech determinujących przebieg zjawisk społeczno-ekonomicznych i osadniczych. Ponadto przydatność takich badań dla władz miejscowych jak też dla osób interesujących się danym terenem jest tym większa im większa jest szczegółowość ujęcia. Z uwagi na to, że materiały liczbowe, które wykorzystywano w niniejszym opracowaniu nie były dotychczas nigdzie publikowane zachodzi konieczność ich chociaż częściowego załączenia w formie aneksu statystycznego jako dowód opisywanych tu zjawisk i materiał do przyszłego wykorzystania i śledzenia zjawisk ludnościowych.

1. Sieć osadnicza

Syntetycznym odzwierciedleniem przemian w zaludnieniu danego obszaru są zmiany dokonujące się w sieci osadniczej. Zmiany te można śledzić poprzez liczbę ludności mieszkającą w poszczególnych wsiach lub też poprzez liczbę budynków mieszkalnych stale zamieszkałych. Zgodnie z przyjętymi założeniami organizatorów sesji za obszar rdzenny Kurpi uważa się 9 gmin leżących między Orzycem, Pisą i Narwią. Na tym terenie w 1950 r. istniały 204 wsie, zaś w 1988 205 wsi.

Między 1950 a 1960 r. przybyła w gm. Baranowo wieś Ostrówek. Największa liczba wsi istnieje na terenie gm. Olszewo-Borki i Baranowo (powyżej 30), zaś najmniej w gminie Czarnia (9). Zarówno w 1950 jak i 1988 r. najwięcej było wsi liczących od 100 do 199 mieszkańców (tab. 1 i 2). Nieco tylko mniej było wsi liczących 200-299 mieszkańców. W sumie wsi zamieszkałych od 100 do 299 mieszkańców było nieco więcej niż połowa. Znaczna była jeszcze liczba wsi zamieszkała od 50 do 90 i od 300 do 399 mieszkańców, a w 1950 r. także od 500 do 749 osób. Wsi powyżej tysiąca mieszkańców było 7. Są to następujące wsie: Baranowo, Kadzidło, Dylewo, Łyse, Lipniki, Myszyniec i Zbójna. Z tych 7 wsi 5 jest siedzibą władz gminnych.

W latach 1950-1988 zaszły istotne zmiany w wiejskiej sieci osadniczej Kurpi. Mianowicie zmalała liczba wsi liczących od 500 do 999 mieszkańców, a wzrosła liczba wsi najmniejszych powyżej 20 mieszkańców. (tabl. 1 i 2). Dane te sygnalizują o wyludnieniu się niektórych wsi, o czym będzie mowa w dalszej części opracowania. Pod względem liczby budynków stale zamieszkałych najwięcej jest wsi liczących od 20-49 budynków (tab. 3), przy czym w latach 1950-1988 w tym zakresie nie zaszły istotne zmiany. Wynika to z tego, że przy zmniejszaniu się liczby mieszkańców nie zawsze zmniejsza się liczba rodzin. Ponadto współcześnie większa jest samodzielność zamieszkiwania nowopowstałych rodzin.

Zarówno pod względem liczby mieszkańców jak i budynków mieszkalnych największą wsią kurpiowską jest Kadzidło, które w 1988 r. przekroczyło 3 tys. mieszkańców zamieszkałych w przeszło 600 budynkach. Drugie miejsce zajmuje Myszyniec liczący 1,5 tys. mieszkańców. Z pozostałych wsi tylko Łyse zbliżyło się do 2 tys. mieszkańców, a Baranowo, Dylewo, Lipniki i Zbójna nie przekroczyło 1,3 tys. mieszkańców.

2. Zmiany w liczbie ludności gmin kurpiowskich

W latach 1950-1988 liczba (stałych) mieszkańców wsi kurpiowskiej zmniejszyła się nieco więcej niż o 3 tysiące, jednak jej udział w ogólnopolskiej liczbie ludności wiejskiej utrzymał się na tym samym poziomie i wynosił 0,42%. Liczba ludności wzrosła w 3 gminach, to jest Lelis, Kadzidło i Olszewo-Borki, przy czym największy przyrost nastąpił w gminie Olszewo-Borki (tab. 4) sąsiadującej z Ostrołęką i najsilniej powiązanej z tym miastem.

Tab. 1. Wielkość wsi Puszczy Zielonej według liczby mieszkańców w 1950 r.

Gmina	Liczba mieszkańców									
	do 49	50-99	100-199	200-299	300-399	400-499	500-749	700-999	1000 i więcej	RA-ZEM
Baranowo	3	2	8	9	4	1	3	1	-	31
Czarnia	-	2	-	3	-	3	-	-	1	9
Kadzidło	1	2	3	5	4	5	1	1	2	24
Lelis	-	6	6	8	2	2	3	-	-	22
Łyse	-	3	6	1	2	2	6	-	2	22
Myszyniec	-	-	1	6	2	-	4	3	2	18
Olszewo-Borki	2	5	22	8	1	-	-	-	-	38
Turośl	-	3	4	4	3	1	6	-	-	31
Zbójna	-	4	4	6	1	1	-	3	-	19
Razem	5	24	54	50	19	15	23	8	7	204

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (Biuro Spisów). Również dane podawane w następnych tablicach odnoszą się do tego samego źródła.

Tab. 2. Wielkość wsi Puszczy Zielonej według liczby mieszkańców w 1988 r.

Gmina	Liczba mieszkańców									
	do 49	50-99	100-199	200-299	300-399	400-499	500-749	700-999	1000 i więcej	RA-ZEM
Baranowo	2	5	10	10	1	2	1	-	1	32
Czarnia	-	2	3	1	1	1	-	1	-	9
Kadzidło	1	2	4	8	4	1	1	1	2	24
Lelis	-	1	5	7	2	2	4	1	-	22
Łyse	-	7	3	1	5	3	1	-	2	22

Myszyniec	-	-	-	7	3	2	3	2	1	18
Olszewo-Borki	1	4	22	5	2	1	2	1	-	38
Turośl	1	5	5	2	2	4	2	-	-	21
Zbójna	3	2	7	3	1	-	2	-	1	19
Razem	8	28	59	44	21	16	16	6	7	205

Tab. 3. Wsie Puszczy Zielonej według liczby budynków.

a) w 1950 r.

	Liczba budynków						RAZEM
	do 9	10-19	20-49	50-99	100-199	powyżej 200	
Baranowo	2	5	14	6	4	-	31
Czarnia	-	2	2	4	-	1	9
Kadzidło	1	3	8	9	2	1	24
Lelis	-	2	11	7	2	-	22
Łyse	-	4	6	6	4	2	22
Myszyniec	-	1	4	6	5	2	18
Olszewo-Borki	2	10	25	1	-	-	38
Turośl	1	1	8	7	4	-	21
Zbójna	-	4	7	5	3	-	19
Razem	6	32	85	51	24	6	204

b) w 1988 r.

Baranowo	1	5	15	8	2	1	32
Czarnia	-	2	3	3	-	1	9
Kadzidło	1	2	10	8	1	2	24
Lelis	-	-	12	6	4	-	22
Łyse	-	4	7	8	1	2	22
Myszyniec	-	1	5	5	5	2	18
Olszewo-Borki	1	5	25	5	2	-	38
Turośl	1	4	7	8	1	-	21
Zbójna	-	5	7	4	2	1	19
Razem	4	28	91	55	18	9	205

Największy ubytek ludności przekraczający 20% stanu z 1950 r. nastąpił w gminach Czarnia, Turośl i Zbójna, leżących najdalej od rozwojowych ośrodków miejskich. Niewielki ubytek ludności nastąpił natomiast w gminie Myszyniec. Należy nadmienić, że do 1970 r. ubytek ludności następował zaledwie w 3 gminach: Łyse, Turośl i Zbójna, zaś w latach 1970-1988 poza gminami Olszewo-Borki, Lelis, Kadzidło, ubytek ten uwidocznił się w pozostałych 6 gminach. Jak wynika z powyższej analizy, zmiany w liczbie ludności były niejednakowe, zarówno na wsi jak i w układzie przestrzennym. Bardziej szczegółowa analiza według wsi ujawni jeszcze większe rozbieżności. Nawet w gminach charakteryzujących się przyrostem rzeczywistym ludności jest szereg wsi wykazujących się ubytkiem mieszkańców i odwrotnie, w gminach z ubytkiem ludności są wsie wykazujące przyrost ludności.

Podstawowym czynnikiem wpływającym na przyrost rzeczywisty ludności w poszczególnych gminach jest dodatni przyrost naturalny. Ubytek z kolei spowodowany jest ujemnym saldem migracji. Dane z lat 1976-1988 wskazują w 6 gminach na ogromną przewagę ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym (tab. 5). Jedyne w gm. Olszewo-Borki w większości lat przyrost naturalny był wyższy od ubytku migracyjnego, zaś w g. Kadzidło i Lelis tylko w niektórych latach przyrost naturalny z nadwyżką rekompensował ujemne saldo migracji ludności. Dotyczyło to zwłaszcza lat 1982-1986, kiedy to stopa przyrostu naturalnego w Polsce, w tym także i na Kurpiach kształtowała się na dosyć wysokim poziomie. Wieś kurpiowska traci głównie ludność na rzecz Ostrołęki, Łomży, Olsztyna oraz aglomeracji warszawskiej, w tym także Warszawy. Konsekwencją odpływu ludności i malejącego przyrostu naturalnego ludności jest starzenie się mieszkańców wsi kurpiowskiej. Warto tu podać udział dzieci i młodzieży w wieku 0-15 lat i powyżej 60 lat dla niektórych gmin i lat:

Tab. 4. Ludność gmin Puszczy Zielonej w latach 1950-1988

Nazwa gminy	r o k					
	1950	1960	1970	1978	1988	1988 1950
Baranowo	8186	8666	8613	7657	7265	88,3
Czarnia	3732	3788	3771	3178	2685	71,9
Kadzidło	9089	9762	9892	9848	10322	113,6
Lelis	6619	6929	7246	7236	7420	112,1
Łyse	9280	9470	9055	8211	7661	82,6
Myszyniec	10196	10924	10914	10097	10004	98,1
Olszewo-Borki	5950	6335	6783	7025	7447	125,2
Turośl	6752	6618	6447	5706	5040	74,6
Zbójna	5704	5816	5537	4858	4556	79,9
RAZEM	65508	68308	68258	63806	62400	85,3

gmina	0-15 lat			60 lat i więcej		
	1960	1970	1978	1960	1970	1978
Baranowo	38,6	38,6	31,9	8,6	13,9	15,7
Kadzidło	41,4	39,6	32,8	8,4	11,7	12,3
Turośl	39,9	41,6	38,1	8,6	13,0	13,5

Proces starzenia się mieszkańców wsi pociąga za sobą zmniejszenie się liczby urodzeń, wzrost współczynnika zgonów i co za tym samy idzie, obniżenie współczynnika przyrostu naturalnego.

3. Zmiany w liczbie ludności według wsi

Funkcje jakie pełnią poszczególne wsie w podsystemie osadniczym są jednym z najważniejszych czynników wpływających na zmiany ludnościowe. Biorąc pod uwagę dynamikę zmian ludności jaka się dokonała w latach 1950-1988 w poszczególnych wsiach wyróżniono podstawowe typy: Wsie rozwojowe, zastojowe i wyludniające się.

3.1. Wsie rozwojowe

W ramach wsi rozwojowych wyróżniono:

1. Wsie o bardzo dynamicznym rozwoju, takie gdzie stan liczby ludności co najmniej podwoił się. Takich wsi było zaledwie 6. Są to trzy wsie przylegające lub leżące blisko Ostrołęki, ponadto wieś gminna Kadzidło oraz małe wsie Majki i Gadomskie. Rozwój ludności w trzech wsiach w całym analizowanym okresie był systematyczny (Kadzidło, Nowa Wieś, Olszewo-Borki), zaś w Gadomskich i Grabowie przyrost ten nastąpił w ostatnich dziesięciu latach (patrz tab. 6).
2. Wsie o dynamicznym rozwoju, w których stan ludności w latach 1950-1988 wzrósł od 50-99%. Takich wsi było 8, z tego 4 w gminie Olszewo-Borki i trzy w gm. Lelis (Białobiel i Siemnocha) również leżą blisko Ostrołęki. Do tej grupy wchodzi też Myszyniec o funkcjach nierolniczych. W zasadzie tylko we wsiach gminy Olszewo-Borki rozwój ludności był systematyczny, natomiast w pozostałych był zmienny w czasie.
3. Wsie, o silnym rozwoju. Zalicza się tu te wsie, w których przyrost ludności kształtował się w granicach 25-49%. Takich wsi było 13, z tego 6 w gminie Olszewo-Borki i trzy w gm. Lelis, i dwie w gm. Baranowo. Poza wsiami gminnymi Łyse i Baranowo,

Tab. 6. Stan ludności w latach 1950-1988 we wsiach kurpiowskich o dynamicznym rozwoju

Nazwa wsi	Gmina	ludność w latach					1988 1950
		1950	1960	1970	1978	1988	
Majki	Baranowo	37	43	119	107	77	208,1
Kadzidło	Kadzidło	1157	1530	1784	2246	3129	270,4
Gadomskie	Myszyniec	127	126	119	93	254	200,0
Grabowo	Olszewo-Borki	85	100	112	128	515	605,9
Nowa Wieś	Olszewo-Borki	189	309	348	471	575	304,2
Olszewo-Borki	Olszewo-Borki	212	297	391	496	849	400,5
Lelis	Lelis	414	381	454	553	656	158,5
Siemnocha	Lelis	146	142	169	193	177	160,6
Białobiel	Lelis	160	216	217	220	262	163,8
Myszyniec	Myszyniec	1720	2071	2088	2038	2668	155,6
Antonie	Olszewo-Borki	221	244	285	321	337	152,5
Dobrołęka	Olszewo-Borki	176	164	174	188	176	161,5
Drzewo	Olszewo-Borki	109	114	157	176	198	181,7
Zabrodzie	Olszewo-Borki	214	210	273	394	410	191,6

pozostałe na ogół w 1988 r. nie przekraczały 250 mieszkańców (tab. 7), stąd też nawet niewielki przyrost liczby mieszkańców powodował wysoki procentowy jej wzrost we wsiach dogodnie położonych względem Ostrołęki.

4. Wsie o umiarkowanym rozwoju (wchodzą tu te punkty osadnicze), w których przyrost ludności kształtował się w granicach 5-25%. Liczba takich wsi na badanym terenie wynosiła 24 (tab.7). W tym zbiorze znalazły się dwie wsie gminne Turośl i Zbójna, 7 wsi z gm. Lelis, sześć wsi z gmin Olszewo-Borki, 4 wsie z gmin Kadzidło, trzy wsie z gm. Baranowo i po jednej z gmin Myszyniec i Zbójna. Zdecydowana większość tych wsi charakteryzowała się systematycznym niewielkim przyrostem ludności w poszczególnych dekadach.

Tab. 7. Stan ludności w latach 1950-1988 we wsiach o silnym i umiarkowanym rozwoju

Nazwa wsi	Gmina	1950	1960	1970	1980	1988	1988 1950
Witowy Most	Baranowo	73	64	50	49	106	145,2
Baranowo	Baranowo	891	929	929	1023	1163	130,5
Siarcza Łąka	Kadzidło	191	210	253	232	239	125,1
Nasiadki	Lelis	297	323	381	391	412	138,7
Szwendrowy Most	Lelis	123	124	130	152	157	127,6
Durlasy	Lelis	324	365	377	403	420	129,6
Łyse	Łyse	1383	1514	1517	1563	1813	131,1
Białobrzeg	Olszewo-Borki	145	127	126	167	198	136,6
Bliższy							
Grabnik	Olszewo-Borki	137	158	196	178	174	127,0
Kordowo	Olszewo-Borki	172	184	199	219	227	132,0
Kruki	Olszewo-Borki	122	122	139	171	173	141,8
Nakły	Olszewo-Borki	143	170	168	161	213	149,0
Żebry- Chudek	Olszewo-Borki	132	131	132	159	172	130,3
Glinki	Baranowo	35	40	38	45	43	122,9
Lipowy Las	Baranowo	136	165	167	155	151	111,0
Dąbrowa	Baranowo	106	120	127	126	120	113,8
Dylewo	Kadzidło	1074	1170	1256	1273	1265	117,8
Czarnia	Kadzidło	505	577	600	557	584	115,6
Kierzek	Kadzidło	207	239	246	230	219	105,8
Kuczyńskie	Kadzidło	186	185	198	207	201	108,1
Łęg Przedm.	Lelis	658	714	766	724	817	124,2
Łęg Starość.	Lelis	594	629	632	663	661	106,2
Łodziska	Lelis	164	168	202	181	175	106,7
Obierwia	Lelis	640	649	661	618	683	106,7
Olszewka	Lelis	485	482	522	545	543	112,0
Płoszyce	Lelis	282	323	300	334	342	121,3
Szafarczyska	Lelis	204	206	230	230	217	106,4
Białusny	Myszyniec	285	342	336	322	313	109,8
Lasek							
Chojniki	Olszewo-Borki	209	225	242	245	246	117,7
Działyń	Olszewo-Borki	96	121	112	111	106	110,4
Łazy	Olszewo-Borki	238	269	287	293	272	114,3

PROCESY ZMIAN LUDNOŚCIOWYCH NA TERENIE KURPI...

Rzaniec	Olszewo-Borki	364	402	419	403	387	106,3
Stępna - Michałki	Olszewo-Borki	129	132	158	140	142	110,1
Żerań Duży	Olszewo-Borki	49	59	56	62	58	118,4
Turośl	Turośl	361	359	374	384	418	115,8
Dębniki	Zbójna	262	270	273	265	289	110,3
Zbójna	Zbójna	863	1001	928	957	1044	121,0

W sumie na terenie Kurpi w latach 1950-1988 w 51 wsiach, czyli w czwartej jednostce osadniczej siedzib, zanotowano znaczący przyrost ludności. Wśród tych wsi znajduje się 8 jednostek osadniczych siedzib gminnych, co świadczy o tym, że funkcje administracyjne wzmacniają pozostałe funkcje, które są elementami osiedlotwórczymi, powstrzymującymi ludność przed wychodźstwem lub przyciągającymi mieszkańców z terenów słabiej rozwiniętych.

Warto tu przytoczyć stan mieszkańców w tych 4 typach wsi oraz zanotowany przyrost rzeczywisty ludności:

typ wsi		liczba mieszkańców		przyrost ogółem	w tym w ośr. gminnych
		1950	1988		
A	I	1807	5399	3592	2609
B	II	3160	4884	1724	1190
C	III	4133	4884	1734	702
D	IV	8132	9266	1134	238
RAZEM		17232	25016	7784	4739

W 1950r. we wsiach rozwojowych mieszkało 26,0% ludności wiejskiej Kurpi, zaś w 1988r. 39,7%. Dane te świadczą o zachodzących procesach koncentracji ludności, szczególnie w 8 wsiach gminnych, na które przypadło 61% ogólnego przyrostu rzeczywistego ludności wsi rozwojowych. Wśród wsi gminnych charakteryzujących się znaczącym przyrostem na wyróżnienie zasługują: Kadzidło, Myszyńiec, Olszewo-Borki i Lyse. Trzy z nich (poza Olszewo-Borkami) pretendują w najbliższych latach do nadania im praw miejskich.

Należy zwrócić jeszcze uwagę na jeden fakt, mianowicie, że wśród wsi rozwojowych najwięcej z nich znajduje się na terenie gmin podmiejskich Olszewo-Borki i Lelis.

3.2. Wsie zastojowe

Do tego typu wsi zaliczono te jednostki osadnicze, w których w 1988 r. stan liczby mieszkańców kształtował się w granicach 95-104,9% stanu z 1950 r. Wśród tych wsi można wyróżnić takie, które charakteryzowały się a) nikłym przyrostem, b) nikłym ubytkiem oraz c) stanem ustabilizowanym. Nikły przyrost ludności wykazywało 7 wsi, z tego 4 położone są w strefie podmiejskiej Ostrołęki. W 8 wsiach zanotowano niewielki ubytek ludności, z tego 5 położonych jest w gminach przmiejskich. W tej grupie znalazła się też jedyna wieś gminna Czarnia. Należy jednak podkreślić, że nikły przyrost ludności następował we wsiach małych. Podczas gdy nikły ubytek we wsiach dwukrotnie większych (tab.8). Ustabilizowany stan ludności charakterystyczny był tylko dla dwóch wsi położonych także w strefie silnych wpływów Ostrołęki.

Tab. 8. Stan ludności we wsiach zastojowych w latach 1950-1988

Nazwa wsi	Gmina	1950	1960	1970	1980	1988	1988 1950
a)							
Rycica	Baranowo	210	261	267	224	212	101,0
Sól	Kadzidło	87	91	88	70	89	102,3
Todzia	Kadzidło	108	113	120	119	111	102,8
Gąski	Lelis	248	223	245	263	252	101,1
Grabówek	Olszewo-Borki	231	292	281	243	242	104,8
Siarki	Olszewo-Borki	42	73	76	60	43	102,4
Trzczańskie	Turośl	84	95	99	101	86	102,4
b)							
Dabrowka	Lelis	390	382	417	380	389	99,7
Mostowo	Olszewo-Borki	124	128	132	126	124	100,0
c)							
Wola Błę- dowska	Baranowo	208	213	235	218	201	96,6
Czarnia	Czarnia	466	521	533	449	457	98,1
Długi Kąt	Lelis	285	293	297	321	276	96,8
Szafarnia	Lelis	245	287	270	266	240	98,0
Aleksandrowo	Lelis	95	86	73	89	91	95,8
Pełty	Myszyniec	819	817	806	801	800	97,7
Zabiele	Olszewo-Borki	192	196	213	196	189	98,4
Wielkie							
Żerań Mały	Olszewo-Borki	130	111	119	131	127	97,7

3.3. Wsie wyludniające się

Do tego typu zaliczono wsie, w których ubytek mieszkańców w 1988 r. w odniesieniu do 1950r. przekraczał 5%. Wśród tych wsi wyróżniono:

- a) wsie zanikające, gdzie ubytek ludności przekraczał 40% stanu z 1950 r. i jednocześnie stan liczby mieszkańców w trzech co najmniej spisach zmniejszał się systematycznie,
- b) wsie o silnym procesie wyludnienia się, w którym ubytek ludności wynosił 60-69,9%,
- c) wsie o zaawansowanym procesie wyludnienia się, w których ubytek ludności kształtował się w granicach 70-79,9%,
- d) wsie o początkowym stadium wyludnienia się, w którym ubytek ludności wynosił 20% i mniej.

Wsi zanikających na terenie Kurpi było 11, z tego najwięcej ich znajduje się na terenie woj. łomżyńskiego w gminie Turośl i Zbójna (tab.9). Wśród tych wsi są takie, w których w latach 1950-1988 stan ludności zmniejszył się o połowę. W wyniku wyludniania się jedynie tylko jedna wieś z tej grupy w 1988 r. liczyła więcej niż 200 mieszkańców, podczas gdy w 1950 r. takich wsi było 5, a jednocześnie liczba wsi liczących powyżej 100 mieszkańców wzrosła z 2 do 6. Te właśnie wsie zagrożone są najbardziej wyludnieniem i w rezultacie likwidacją. Należy jednak wspomnieć, że część budynków mieszkalnych, które są opuszczone przejmują w posiadanie rodziny z miast wykorzystując je w celach rekreacyjnych. Następuje zatem pewien rodzaj sukcesji funkcji wsi. Jakkolwiek wsie zanikające i o silnym procesie wyludnienia się leżą peryferyjnie względem ośrodków pobudzenia, to właśnie to ich peryferyjne położenie jest współcześnie czynnikiem przyciągającym sezonowo ludność wielkomiejską. Nie jest ona jednak jak na razie w stanie podtrzymać tradycyjnych funkcji wsi rolniczych i zapewnić taki poziom dochodów miejscowej ludności, aby przyhamować proces wyludniania. Właśnie wsie o silnym procesie wyludniania się na terenie Kurpi jest 36, z tego najwięcej na terenie gmin Łyse, Turośl i Zbójna. W tej grupie są takie wsie (6), które w 1950 r. liczyły powyżej 500, a nawet tysiąca mieszkańców (Wolkowe) oraz takie (10), które liczyły poniżej 100 mieszkańców. Dane te dowodzą o tym, że nawet wsie o dobrze rozwiniętej infrastrukturze także objęte są wyludnieniem, jeśli są położone niekorzystnie wobec ośrodków rozwojowych i mają zabudowę rozproszoną. Charakter zabudowy jak dotychczas przesądza o łatwości lub utrudnieniu dostępności do placówek infrastruktury. Jest to jeden z ważniejszych czynników wpływających na przebieg procesów osadniczych i demograficznych.

Tab. 9. Stan ludności w latach 1950-1988 we wsiach zanikających i o silnym procesie wyludniania się.

Nazwa wsi	Gmina	1950	1960	1970	1978	1988	1988 1950
a)							
Rutkowo	Czarnia	258	211	205	166	132	51,2
Szkwa	Lelis	229	206	173	114	101	44,1
Serafin	Łyse	599	524	509	428	349	58,3
Tyczek	Łyse	194	212	200	163	99	51,0
Charubiny	Turośl	53	50	46	37	26	49,0
Dudy Nad- rzecz.	Turośl	112	112	111	91	56	50,0
Popiołki	Turośl	284	262	237	174	167	58,8
Potasie	Turośl	115	102	96	88	68	59,1
Gontarze	Zbójna	116	97	73	60	35	30,2
Jurki	Zbójna	84	91	71	49	44	52,4
Oswiec	Zbójna	208	219	164	144	115	55,3
b)							
Bakuła	Baranowo	227	192	195	193	157	69,2
Jastrząbka	Baranowo	689	716	665	572	448	65,0
Nowe Ku- cieje	Baranowo	139	141	132	119	95	68,3
Orzełek	Baranowo	91	89	74	62	62	68,1
Ostrówek	Baranowo	-	74	69	53	49	66,2
Brzozowy	Czarnia	250	212	187	186	159	63,6
Kał							
Cupel	Czarnia	92	91	92	72	57	62,0
Długie	Czarnia	492	474	472	399	297	60,4
Michałowo	Czarnia	99	109	117	100	59	59,6
Czarnia	Kadzidło	432	403	403	345	274	63,4
Rososz	Kadzidło	87	93	93	76	56	64,4
Baba	Łyse	441	432	378	348	304	68,9
Dawia	Łyse	137	142	130	111	90	55,7
Dudy	Łyse	302	304	314	261	209	69,2
Puszcz.							
Grodzkie	Łyse	165	163	155	127	112	67,8
Piątkowizna	Łyse	553	532	517	483	373	67,5
Tartak	Łyse	249	248	240	206	170	68,3
Zalas	Łyse	729	674	663	536	494	67,8

PROCESY ZMIAN LUDNOŚCIOWYCH NA TERENIE KURPI...

Złota Góra	Łyse	84	76	81	67	52	61,9
Wolkowe	Myszyniec	1253	1346	1296	1135	875	69,8
Białobrzeg	Olszewo-Borki	182	187	177	121	111	61,0
Dalszy							
Mostówek	Olszewo-Borki	95	91	73	59	57	60,0
Żebry- Żabin	Olszewo-Borki	90	70	84	57	54	60,0
Adamusy	Turośl	78	88	74	58	52	66,7
Cieciorzy	Turośl	532	625	519	409	356	66,9
Krusza	Turośl	502	442	467	414	334	66,5
Pupki	Turośl	163	156	146	116	109	66,9
Samkle	Turośl	136	116	119	121	92	67,9
Szablaki	Turośl	240	206	211	203	144	60,1
Bienduszka	Zbójna	81	81	84	64	55	67,9
Dobry Las	Zbójna	787	773	724	562	504	63,2
Janki	Zbójna	178	185	158	126	107	60,1
Piasutno	Zbójna	166	166	140	117	107	64,5
Żel							
Poredy	Zbójna	184	218	175	144	117	63,6
Ruda Osow.	Zbójna	73	69	73	54	47	64,4
Stanisławowo	Zbójna	253	241	226	196	163	64,2

Liczba wsi o zaawansowanym procesie wyludnienia wynosiła 42, z tego aż w 9 w 1950r. mieszkało więcej niż 500 osób (tab.10), a wieś Surowe przekraczała nawet 1000 osób. Najwięcej wsi o zaawansowanym procesie wyludnienia leży w gm. Baranowo (11), Kadzidło (8) i Turośl (6). Podobnie jak w przypadku wsi o silnym procesie wyludnienia się, również i w tej grupie zdecydowana większość to wsie stosunkowo duże o rozproszonej zabudowie. oczywiście dalszy proces wyludniania się sprawi, że znaczna ich większość stanie się wsiami małymi. Warto również zwrócić uwagę, że największy w nich ubytek ludności wystąpił na ogół w ostatnim dziesięcioleciu, a więc w okresie kiedy zahamowany został proces uprzemysłowienia kraju. Również duży ubytek notowano w okresie lat 1970-1978.

Nieco odmienna była sytuacja we wsiach o początkowym procesie wyludniania się, których stan ludności w poszczególnych dekadach wykazywał wahania i minimalnie zwiększał się bądź zmniejszał się. Na ogół jednak nie obserwowano tendencji do zmniejszania się liczby ludności. Wsi o początkowym procesie wyludnienia się było 48, z czego aż 9 przekraczało 500 mieszkańców, a zaledwie dwie wsie liczyły poniżej 100 mieszkańców (tab. 11). Wsie te charakteryzują się na ogół skupioną lub zwartą zabudową, a ponadto usytuowane są

korzystnie względem ośrodków miejskich czy nawet gminnych niż pozostałe wsie wyludniające się. Dzięki pracy w zakładach przemysłowych, budowlanych lub usługowych odznaczają się wyższym odsetkiem ludności utrzymujących się ze źródeł nierolniczych. Dlatego dochody tej ludności kształtują się na wyższym poziomie niż ludności wsi położonych peryferyjnie względem ośrodków aktywności gospodarczej. Wyższe dochody powstrzymują część ludności przed wychodźstwem. Ponadto wsie skupione i zwarte stwarzają większą szansę dla jej mieszkańców zarówno w dostępności do placówek typu szkoła, ośrodek zdrowia, sklepy, punkty usługowe, jak też pozyskania dodatkowej pracy poza rolnictwem (między innymi w takich wsiach łatwiej jest zorganizować pracę chałupniczą) niż wsie rozproszone.

Tab. 10. Stan ludności w latach 1950-1988 we wsiach o zaawansowanym procesie wyludniania się

Nazwa wsi	Gmina	1950	1960	1970	1978	1988	1988 1950
Adamczyska	Baranowo	200	88	102	75	76	76,0
Błędowo	Baranowo	188	208	237	160	144	76,6
Brodowe	Baranowo	284	265	275	228	203	71,5
Łąki							
Dłutówka	Baranowo	319	316	290	243	228	71,5
Kalisko	Baranowo	74	71	68	63	52	70,3
Kopczyska	Baranowo	253	279	311	248	199	78,7
Majdan	Baranowo	173	179	170	149	138	79,8
Nowe	Baranowo	301	298	287	241	231	76,7
Czerwińskie							
Oberczyska	Baranowo	349	406	378	318	265	75,9
Rupia	Baranowo	287	252	276	238	203	70,7
Zawady	Baranowo	629	665	625	554	483	76,8
Bandysie	Czarnia	490	498	562	443	356	72,6
Cyk	Czarnia	268	272	286	237	195	72,8
Surowe	Czarnia	1317	1400	1317	1126	973	73,9
Brzozowe	Kadziłło	246	238	250	201	177	72,0
Golanka	Kadziłło	433	402	403	388	336	77,6
Grale	Kadziłło	336	340	274	248	237	70,5
Jazgarka	Kadziłło	405	387	363	356	322	79,5
Klimki	Kadziłło	257	234	219	203	182	70,8
Piaseczna	Kadziłło	471	507	463	422	358	76,0
Podgórze	Kadziłło	41	65	223	22	32	78,0

PROCESY ZMIAN LUDNOŚCIOWYCH NA TERENIE KURPI...

Strzałki	Kadzidło	217	230	243	193	155	71,4
Gibałka	Lelis	193	201	186	166	137	71,0
Lipniki	Łyse	1400	1503	1327	1139	1052	75,1
Łączki	Łyse	675	687	625	574	506	75,0
Warmiaki	Łyse	152	154	140	134	119	78,3
Krysiaki	Myszyniec	526	559	536	460	408	77,6
Niedźwiedz	Myszyniec	327	321	321	313	246	75,2
Pełty	Myszyniec	646	625	662	578	498	77,1
Przystań	Olszewo-Borki	158	183	137	145	116	73,4
Rataje	Olszewo-Borki	207	151	177	156	160	77,3
Ksebki	Turośl	714	673	605	556	506	70,9
Leman	Turośl	550	529	523	465	412	74,9
Łacha	Turośl	719	766	652	616	521	72,5
Nowa Ruda	Turośl	543	529	549	452	406	74,8
Ptaki	Turośl	306	300	309	269	230	75,2
Zima	Turośl	227	236	236	212	173	76,2
Popiołki	Zbójna	269	275	274	206	194	72,1
Siwiki	Zbójna	225	223	200	171	158	70,2
Wyk	Zbójna	416	394	380	356	308	74,0
Żebry-	Olszewo-Borki	150	159	149	140	106	70,7
Ostrowy							
Żebry-	Olszewo-Borki	94	107	84	71	75	79,8
Sławki							

W sumie stan ludności w różnych typach wsi wyludniających się w dwóch skrajnych okresach analizowanych przedstawiał się następująco:

	1950	1988	ubytek
a) wsie zanikające	2252	1192	1060
b) o silnym procesie wyludniania się	12514	6801	5713
c) o zaawansowanym procesie wyludniania	15935	11876	4059
d) w początkowym stadium wyludniania	15859	13916	1943

Tak więc przyrost ludności we wsiach rozwojowych nie jest w stanie zrekomensować ubytki ludności we wsiach wyludniających się. Procesem wyludniania się o różnym stopniu nasilenia objętych jest 137 wsi wobec 51 wsi rozwojowych.

Ocena wyludnienia obszarów wiejskich z ogólnospołecznego punktu widzenia jest bardzo trudna. Z jednej albowiem strony wyludniają się tereny o dobrych warunkach ekologicznych, zaś przyspieszona koncentracja nastąpiła w analogicznych miejscach miejskich o najgorszych warunkach ekologicznych. Ponadto koszty osadnictwa w aglomeracjach są bardzo wysokie, ale równocześnie trudno jest bez polityki interwencyjnej państwa powstrzymać proces wyludnienia się terenów peryferyjnych. Proces wyludnienia może doprowadzić do wzrostu dochodów zamieszkałej ludności na skutek poprawienia się relacji ludność: użytki rolne, ale pogorszyć relację wykorzystywania infrastruktury. Stąd należy do tego zagadnienia podchodzić wszechstronnie. W wielu wypadkach byłoby opłacalne (z ogólnospołecznego punktu widzenia) zlikwidowanie niektórych wsi a użytki rolne o słabej żyzności przeznaczyć na zalesienie. Z kolei wsie o zabudowie przedstawiającej wartości kulturowo-architektoniczne należałoby utrzymywać jako dziedzictwo kultury narodowej. Wymaga to jednak dodatkowo wsparcia środkami pochodzącymi ze źródeł zewnętrznych (w tym także z budżetu).

Tab. 11. Stan ludności w latach 1950-1988 we wsiach o początkowym stadium wyludnienia

Nazwa wsi	Gmina	1950	1960	1970	1978	1988	1988 1950
Budne-Sowieta	Baranowo	254	292	286	254	239	94,1
Cierpięta	Baranowo	594	652	692	603	554	93,3
Czarnotrzew	Baranowo	425	412	387	351	358	84,2
Gaczyska	Baranowo	206	218	221	188	192	93,2
Guzowatka	Baranowo	164	185	167	116	142	86,6
Orzeł	Baranowo	185	194	193	170	166	89,7
Ramiona	Baranowo	244	283	273	221	222	91,0
Ziomek	Baranowo	315	357	308	292	286	90,8
Brzozówka	Kadzidło	328	393	393	358	307	93,6
Gleba	Kadzidło	455	485	406	499	428	94,1
Jeglijowiec	Kadzidło	315	311	334	317	288	91,4
Krobia	Kadzidło	280	302	276	242	239	85,4
Tatary	Kadzidło	314	309	276	262	254	88,9
Wach	Kadzidło	957	948	928	882	842	88,0
Gnaty	Lelis	182	215	211	195	164	90,1
Kurpiewskie	Lelis	257	287	309	252	227	88,3
Antonia	Łyse	113	106	101	100	94	83,2

PROCESY ZMIAN LUDNOŚCIOWYCH NA TERENIE KURPI...

Dęby	Łyse	345	388	322	287	309	89,6
Klenkor	Łyse	58	71	81	84	53	91,4
Plewka	Łyse	104	111	104	108	92	88,5
Pupkowizna	Łyse	413	402	433	400	382	92,5
Szafranki	Łyse	583	607	581	509	485	83,2
Wejdo	Łyse	502	513	538	481	419	83,5
Wyżega	Łyse	99	107	99	99	85	85,9
Charcibałda	Myszyniec	250	250	251	231	205	82,0
Ciek	Myszyniec	268	299	268	262	224	83,6
Drażek	Myszyniec	229	239	257	239	213	93,0
Myszyniec-Koryta	Myszyniec	276	280	270	260	251	90,9
Olszyny	Myszyniec	623	670	625	567	515	82,7
Świdwiberek	Myszyniec	218	201	230	206	204	93,6
Wydmusy	Myszyniec	765	793	800	801	722	94,4
Wykrot	Myszyniec	950	1018	1006	864	764	80,6
Zalesie	Myszyniec	564	606	654	580	514	91,1
Zdunek	Myszyniec	350	361	389	343	327	83,4
Nożewo	Olszewo-Borki	233	197	201	208	196	84,1
Stara Stepna	Olszewo-Borki	151	158	187	168	144	94,9
Wyszel	Olszewo-Borki	160	148	142	135	135	84,4
Zabiele-Piliki	Olszewo-Borki	174	172	187	168	161	92,6
Żebry-Perosy	Olszewo-Borki	122	116	119	90	106	86,9
Żebry-Stara Wieś		126	128	135	129	113	89,7
Żebry-Wierzchlas	Olszewo-Borki	147	130	136	139	139	94,6
Charubin	Turośl	320	326	340	292	279	87,2
Cieloszka	Turośl	478	510	522	468	406	84,9
Wenacja	Turośl	235	263	212	180	199	84,7
Gewrychy	Zbójna	271	276	277	241	231	85,2
Kuzie	Zbójna	839	844	873	758	695	82,7
Laski	Zbójna	339	325	341	301	277	81,7
Tabory-Rzym	Zbójna	79	68	103	88	67	84,8

Zakończenie

Powyższa analiza dowodzi, że w latach 1950-1988 nastąpiły na Kurpiach na obszarach wiejskich w Puszczy Zielonej duże zmiany w rozmieszczeniu ludności. Następuje proces koncentracji ludności we wsiach gminnych oraz w takich, które leżą korzystnie wobec głównego miasta Kurpi - Ostrołęki. Natomiast wsie peryferyjnie położone wyludniają się. Bardziej wyludniają się wsie o zabudowie rozproszonej niż zwartej. W wyniku tak dokonujących się zmian w rozmieszczeniu ludności następuje jej koncentracja na terenach otaczających Ostrołękę, natomiast najbardziej wyludnia się północno-wschodnia część Kurpi. Zmiany w liczbie ludności i jej rozmieszczeniu były spowodowane wieloma czynnikami. Najważniejszym z nich są jednak materialne warunki życia. Niskie dochody czerpane głównie z rolnictwa nie są w stanie zrekompensować innych dodatkowych elementów zamieszkiwania na tym terenie. Wsie, z których ludność podejmuje pracę poza rolnictwem i czerpie tym samym dodatkowe dochody w mniejszym stopniu objęte są procesem wyludniania niż wsie typowo rolnicze. Należy sądzić, iż w przyszłości - bez wyraźnej interwencji państwa - nadal będzie zachodził proces wyludniania się terenów typowo rolniczych Kurpi. Wzrost kosztów produkcji rolnej szczególnie dotkliwy przy glebach słabych, które dominują na Kurpiach. Wobec czego zmaleją dochody i pogorszą się warunki życia. Niskie dochody będą czynnikiem wypychającym ludność na tereny bardziej atrakcyjne.

Bibliografia

1. Eberhart P., Regiony wyludniające się w Polsce, „Prace Geograficzne” nr 148, Warszawa 1989, IGPZ PAN.
2. Kuciński K., Rakowski W., Przestrzenne zróżnicowanie ciężarów migracyjnych ludności regionu warszawskiego, „Monografie i Opracowania” SGPiS, nr 53, Warszawa 1975.
3. Kuciński K., Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury wsi a uprzemysłowienie, PWN, Warszawa 1977.
4. Kuciński K., Zmiany w zagospodarowaniu infrastrukturalnym powiatu ostrołęckiego w latach 1945-1970, „Problemy Studenckiego Ruchu Naukowego - Wieś”, Warszawa 1972.
5. Kuciński K., Zróżnicowanie zagospodarowania infrastrukturalnego terenów wiejskich powiatu ostrołęckiego, „Monografie i Opracowania” SGPiS, nr 37, Warszawa 1974.
6. Rakowski W., Procesy urbanizacji wsi na przykładzie woj. warszawskiego, „Studia” KPZK PAN tom I, Warszawa 1975.
7. Rakowski W., Uprzemysłowienie a proces urbanizacji (na przykładzie powiatu ostrołęckiego), „Monografie i Opracowania” SGPiS nr 37, Warszawa 1974.

*

Zamieszczone w rozdziale „Myszyniec i Puszcza Zielona” referaty są częścią opracowań przygotowanych na sesję popularno-naukową o tej samej nazwie. Sesja odbyła się w 1990 r. w Myszyńcu, zaś jej przygotowaniu i przebiegowi patronowały: Mazowiecki Towarzystwo Kultury, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe, Urząd Wojewódzki w Ostrołęce oraz władze samorządowe Myszyńca.

Organizatorzy sesji planowali wydanie jej wyników drukiem, podobnie jak w przypadku sesji poświęconej dziejom Broku i Puszczy Białej, jednakże zmiany (w tym personalne), które nastąpiły w tymże roku, spowodowały odłożenie tego zamierzenia. Brak realnych możliwości wydawniczych spowodował, że część referatów zamieszczono w różnych periodykach, głównie w „Zeszytach Naukowych OTN”. Wymienić tu można opracowania: Jan Kaczyński - Kurpie i Puszcza Zielona w literaturze (ZN t. IV za 1990), Stanisław Pajka - Kurpiowska Puszcza Zielona w świadomości uczniów woj. ostrołęckiego (ZN t. IV 1990), Bernard Kielak - Kultura ludowa Kurpiowskiej Puszczy Zielonej (ZN t. V 1991), Janusz Szczepański - Emigracja zarobkowa z Kurpiowszczyzny na przełomie XIX i XX stulecia (ZN t. VII 1993).

W związku z zaistniałą sytuacją Redakcja „Zeszytów Naukowych” postanowiła opublikować pozostałe (a przesłane do Ostrołęki) referaty i przybliżyć je w „Zeszytach” wszystkim zainteresowanym różnymi aspektami historii i gospodarki naszego regionu.

Zdajemy sobie sprawę ze zmian, jakie zaszły na przestrzeni ostatnich ośmiu lat, w tym zmian administracyjnych, jednakże zamieszczone artykuły stanowiąc mogą interesujący materiał dokumentacyjno-historyczny.

Redakcja ZN pragnie w tym miejscu serdecznie podziękować Pani Profesor Marii Ciechocińskiej - będącej siłą sprawczą myszyńcekiej sesji - za umożliwienie publikacji opracowań.